

T E R R A

Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

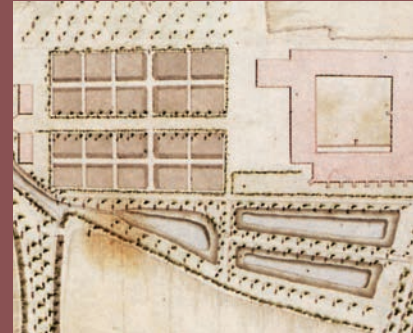
Dominee Huib Marchand

“De liefde voor het Groninger land en volk zijn we nooit meer kwijtgeraakt”

pagina 18

Het MOW vijftig jaar
p.8

Opgravingen rond Klooster Ter Apel p.29

Wat schoolmeester-rapporten uit 1828 over Westerwolde zeggen p.31

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 12, nummer 2, zomer 2023

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Hemmo Clevering
Lieuwe Jongasma
Lizanne Trenning
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders (hoofdredactie)
Erik Wubs (eindredactie)

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Geert Volders, telefoon: 06 - 46 54 25 40, e-mail: geert.volders@gmail.com

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 36. Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek-) winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman
Rienhart Wolf

Secretariaat HVW

Kineke Kuper-Dijkmeijer, telefoon:
0599 - 31 35 29, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 12, nr. 2, zomer 2023

Van de redactie

Benidorm of Bellingwolde? Bretagne of Bourtange?

Voor u ligt het zomernummer van Terra Westerwolda. Wellicht neemt u het mee op vakantie. Richting de exotische oorden. Of kunt u niet zo lang wachten en leest u het in een keer uit. Hoe dan ook, voor velen is de zomervakantie een periode waarin gereisd wordt.

Enkele jaren geleden lanceerde de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) een bijzondere promotiecampagne. Op de advertenties zag je een foto van bijvoorbeeld Marseille, gevolgd door een foto van het prachtige kerkje van Marsum (bij Delfzijl); met daarbij de vraag: wordt het dit jaar Marseille of Marsum? Lissabon of Loppersum? Milaan of Middelstum? Nice of Nuis?

Ik vond deze promotiecampagne bijzonder goed bedacht. Want wat hebben we een rijkdom aan (religieus) erfgoed in onze provincie. Natuurlijk is het fijn om de vakantie door te brengen op bestemmingen ver van huis. Maar als dat om welke reden dan ook bemoeilijkt wordt, dan is er ook in de regio nog veel nieuws – of eigenlijk ‘ouds’ – te ontdekken. Dus... gaat Terra Westerwolda mee naar Benidorm of Bellingwolde, Bretagne of Bourtange?

De redactie, vormgever en uitgever hebben weer hun best gedaan een interessant tijdschrift te verzorgen. Lizanne Trenning ging in gesprek met ds. Huib Marchand, woonachtig in Groningen en van 1979 tot 1983 predikant in Onstwedde. Rienhart Wolf en Stijn Arnoldussen doen verslag van de laatste ontwikkelingen rondom het bodemonderzoek bij het klooster in Ter Apel. Jan Huizing vervolgt zijn onderzoek naar het verloop van de Münsterse invasie in 1672-1673 en daarnaast beschrijft hij de afwikkeling van de schade. Obby Veenstra duikt in de geschiedenis van het jubilerende MOW | Museum Westerwolde. Eveneens vindt u in dit tijdschrift bijdragen van Gerda Nijenbrinks en Lieuwe Jongasma.

In het vorige nummer maakten we melding van het afscheid van Tjarko van Dijk als redactielid. Gelukkig klimt hij nog wel in de pen voor Terra Westerwolda, dus ook van hem vindt u in dit tijdschrift een bijdrage. Inmiddels is het team versterkt met Hemmo Clevering als redactielid. Hemmo werkte eerder mee aan de Canon van Westerwolde en schreef ook al eens in ons tijdschrift.

Namens de redactie veel leesplezier en een goede zomer gewenst!

Geert Volders

Heeft u als lid/abonnee uw
contributie voor 2022 voldaan?
De contributie voor 2022 bedraagt
€25,00. U kunt dit voldoen op
IBAN-nummer NL80 RABO
0358606063 ten name van
Historische Vereniging Westerwolde.
Namens het bestuur dank!

Het volgende nummer van
Terra Westerwolda verschijnt
in de winter van 2023

Cover

Dominee Marchand preekt in de her vormde kerk in Onstwedde, circa 1980.
Schilderij: Geert Schreuder, mei 2023

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: een stilzwijgend monument van moed en medemenselijkheid
- 5 Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
- 6 Verhalen van lief en leed op de begraafplaatsen in Westerwolde: het gezin Kropveld in Ter Apel
- 18 Interview: dominee Huib Marchand
- 29 Historische Kring Ter Apel: de eerste resultaten van de opgravingen rond Klooster Ter Apel
- 31 Historische bronnen: schoolmeesterrapporten geven een beeld van Westerwolde in 1828
- 36 Historische actualiteiten

Artikelen

- 8 Jubileum het MOW: een halve eeuw museum in beeld
- 13 Schadeafwikkeling van het Rampjaar in Westerwolde
- 14 Het leven van Geert Boels
- 24 De herovering van de vesting Nieuweschans in 1673

Schadeafwikkeling van het Rampjaar in Westerwolde

pagina 13

Niet voor het geluk geboren
Het leven van Geert Boels (1864-1926)

pagina 14

Een stilzwijgend monument van moed en medemenselijkheid

door Tjarko van Dijk

Dit jaar is het tien jaar geleden dat in Terra Westerwolda een interview verscheen van Hennie Lemein met mevrouw Trijn Zandstra-Wenning.¹ Dit interview heeft destijds grote indruk op mij gemaakt en is mij ook altijd bij gebleven. Ik zal proberen uit te leggen waarom.

In dit interview met Hennie Lemein vertelt mevrouw Zandstra het verhaal van de Joodse familie Meijer, die vanaf 1942 ondergedoken zat in de de Heephoeve in Harpel van Marcus en Tinie Wenning. Marcus en Tinie Wenning, de ouders van mevrouw Zandstra, waren in 1936 op deze boerderij komen wonen en waren daar een boerenbedrijf begonnen. In 1940 brak de oorlog uit en begon de bezettingstijd voor Nederland. Dat had veel gevolgen voor het gezin van de familie Wenning, dat naast mevrouw Zandstra-Wenning nog vijf kinderen telde. Maar die gevolgen werden pas echt groot toen de Jodenvervolgving begon en veehandelaar Simon Meijer in 1942 bij Marcus Wenning aanklopte met de vraag of hij een onderduikadres wist voor hem zijn vrouw Esther en hun kinderen Alex, Liny en Gerda.

Marcus en Tinie Wenning boden hen aan om onder te duiken in hun boerderij, die er plotseling vijf bewoners bij kreeg. De kinderen Wenning werd op het hart gedrukt hier met niemand over te praten. In het interview vertelt mevrouw Zandstra welk een spanning dit alles opriep. Steeds moesten ze erop verdacht zijn dat niemand iets merkte van het gezin Meijer, dat zich in de boerderij verborgen hield. "Geen dag had je het gevoel dat alles veilig was. We moesten op onze qui vive blijven, nooit verslappen", vertelde mevrouw Zandstra tijdens het interview aan Hennie Lemein.

Later kwamen er zelfs nog twee onderduikers en een Engelse piloot bij. Allen overleefden op de boerderij de oorlog dankzij de moedige keuze van Marcus en Tinie Wenning. Die boerderij is er nog altijd, maar er staat geen bord bij waarop vermeld wordt wat zich hier in de oorlogsjaren heeft afgespeeld. Voor mij is het daarom een stilzwijgend monument geworden, een monument van moed en medemenselijkheid

in een tijd waarin dergelijke medemenselijkheid levensgevaarlijk was.

Het verhaal van de familie Wenning laat zien dat als er zelfs in zulke tijden mensen zijn die blijven kiezen voor gerechtigheid. We mogen hopen dat er altijd mensen zullen zijn die voor gerechtigheid blijven kiezen.

Dit indrukwekkende stukje Westerwolder geschiedenis biedt daarmee een hoopvol perspectief op de gehele geschiedenis dwars tegen alles in. Althans zo zie ik het. Maar misschien bent u het daar helemaal niet mee eens. Dat mag. Dat is het mooie van leven in het vrije land, dat Nederland weer werd in 1945.

De Heephoeve waar de onderduikkamer van de familie Meijer zich bevond, op de benedenverdieping links aan de voorzijde van de boerderij.
Foto: collectie E. Zandstra

Het onderduikvertrek van de familie Meijer, foto: collectie E. Zandstra

1) H. Lemein, 'Angst en Spanning op Heephoeve in Harpel', Terra Westerwolda 2, nr. 2 (maart 2013) 20-24.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

Tekst en foto's: Geert Volders

Traditiegetrouw werd de algemene ledenvergadering van de Historische Vereniging Westerwolde in d'Ekkelkaamp in Onstwedde gehouden en wel op zaterdag 25 maart. Met ruim zestig leden werden onder andere het inhoudelijke en financiële verslag over het jaar 2022 besproken en vastgesteld. Het bestuur constateert dat een aantal kostenposten in de afgelopen jaren aanmerkelijk vergroot zijn. Het zal u niet ontgaan zijn dat het verzenden van poststukken ieder jaar duurder is geworden en dat geldt dus ook voor het produceren en verzenden van ons tijdschrift. Ook vergaderkosten zijn toegenomen. Om een (financieel) gezonde vereniging te blijven is met algemene instemming van de vergadering besloten om de contributie per 2024 op €27,50 vast te stellen. De statutair aftredende bestuursleden Freerk Mol en Rienhart Wolf hadden zich allebei herkiesbaar gesteld. Omdat er geen tegenkandidaten waren, zijn beide bestuursleden herkozen.

Groningen en het slavernijverleden

In het tweede deel van de Algemene Ledenvergadering werd een duo-lezing verzorgd door onze leden Lieuwe Jongmsa en Jona van Keulen. In heel Nederland wordt in 2023 aandacht geschonken aan de afschaffing van de slavernij in 1863, de facto 1873. Een groot deel van de elite van stad en provincie Groningen had in de 17e, 18e en 19e eeuw op de een of andere manier te maken met slavernij of mensenhandel. Lieuwe Jongmsa is werkzaam als conservator Geschiedenis bij het Groninger Museum en was projectleider van de tentoonstelling 'Bitterzoet Erfgoed: Zwart in Groningen' in 2022. Jongmsa liet in zijn lezing zien hoe de Groninger elite betrokken was bij slavernij en hoe men het bezit van mensen gebruikte als statussymbool.

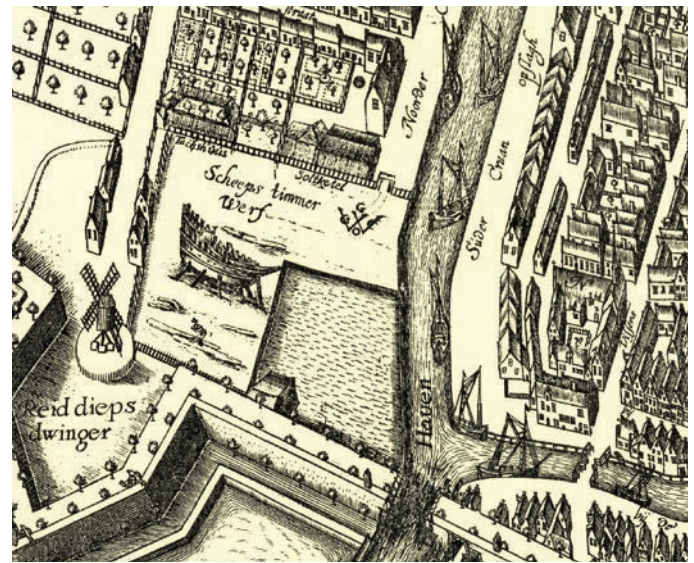

Lieuwe Jongmsa en Jona van Keulen verzorgden een boeiende duo-lezing over de Groningse betrokkenheid bij de trans-Atlantische slavenhandel en plantage-economie.

Berichtgeving in de Surinaamsche Courant van 17 oktober 1830 waarin de relatie Wilkens-Kenswil duidelijk wordt.

Jona van Keulen toonde in haar lezing aan hoe de uit Bellingwolde afkomstige Unico Wilkens in Suriname tot welstand kwam. Van Keulen raakte als hoofd Publiek van de Groninger Archieven in 2014 betrokken bij het onderzoek naar het Groninger slavernijverleden. In het winternummer 2022 van *Terra Westerwolda* schreef ze over de opmerkelijke geschiedenis van de familie Wilkens in Suriname. In haar lezing vertelde Van Keulen over de opkomst en neergang van de familie, over de band met Nederland, maar ook over de gecompliceerde onderlinge relaties. Het was in de achttiende en negentiende eeuw gebruikelijk om kinderen van een slaveneigenaar bij slavinnen een anagram of variatie van de eigen familienaam te geven, zo werd Wilkens... Kenswil. Deze in Suriname nog steeds veelvoorkomende familienaam is dus terug te leiden tot Unico Wilkens uit Bellingwolde.

Op de zeventiende-eeuwse stadskaart van Groningen is aan de Noorderhaven de scheepswerf te zien van de Groningse kamer van de West Indische Compagnie. Collectie Groninger Archieven, 1536.6519 (detail)

Vergaderdata in 2023 (onder voorbehoud!)

16 september: excursie

14 oktober: ledenbijeenkomst te Ter Apel

16 december: ledenbijeenkomst te Vlagtwedde

Voor overige berichten en activiteiten in 2023 zie:
www.verenigingwesterwolde.nl

Bede om hulp voor het gezin Kropveld

Ieder dorp in Westerwolde kent één of zelfs meerdere begraafplaatsen. Elke begraafplaats heeft een eigen karakter, een eigen funeraire cultuur.

De vormgeving van de begraafplaats zegt iets over de plaatselijke omstandigheden zoals welstand, religie en middelen van bestaan. Allen hebben ze één ding gemeen. Achter de grafmonumenten gaan bijzondere verhalen schuil. In dit artikel verkennen we de joodse begraafplaats in Ter Apel en de tragische geschiedenis van het gezin Kropveld.

door Geert Volders

Oude Jodenkerkhoflaan, buiten vesting Bourtange

Verspreid over Westerwolde vinden we meerdere joodse begraafplaatsen. De oudste bevindt zich in Bourtange, deze was al voor 1816 in gebruik. Opmerkelijk is dat hier de straatnaam 'Oude Jodenkerkhoflaan' luidt. Kerkhof is immers geen joodse, maar een christelijke benaming. Daarnaast vind je hier geen kerk. Tocht past de benaming in de negentiende-eeuwse emancipatie van joden, waardoor zij volgens christelijk voorbeeld werden hernoemd tot 'Nederlands Israëlieten'. Evenals op veel kerkhoven (georganiseerd vanuit een kerkgenootschap), geldt ook op een joodse begraafplaats eeuwige grafrust. Volgens de halacha – de joodse wet – behoort de overledene begraven te worden, crematie is dus niet toegestaan. Diezelfde traditie schrijft voor dat mannen op de begraafplaats evenals in een

gewijde ruimte zoals een synagoge hoofdbedekking dragen. Op sjabbat wordt een begraafplaats niet bezocht. Op grotere begraafplaatsen is een speciaal deel aangelegd voor de kohaniem (cohen), nakomelingen van Aäron – het priestergeslacht. Dit zien we niet op de kleine begraafplaatsen van Westerwolde. Toch zijn de rustplaatsen van de leden van het priestergeslacht wel te herkennen, want vaak zien we de zegenende priesterhanden op de stele. Bij Levieten, het geslacht van de tempeldienaren, is dit een waterkan. Ook andere functies zoals moheel (besnijder) of sjofarblazer (ramshoornblazer) zijn te herkennen aan symbolen op de stele.

'Groote Nood! Beede om Hulp!'

De Joodse begraafplaats in Ter Apel ligt verscholen in het bos nabij het klooster. Hier rustten meerdere leden van de familie Kropveld. Of het echtpaar Izak en Ester hier ook zijn begraven is niet met zekerheid te zeggen. Het verhaal van dit gezin is ronduit tragisch te noemen. Izak keerde na dienst te hebben gedaan in het Koninklijk Nederlandsch Indische Leger terug naar zijn geboortegrond. In 1886 trouwde hij met Ester Grobveld. Deze naam wordt overigens ook als Kropveld geschreven. Het echtpaar vestigde zich in het Vlagtwedder (Ter Apeler) deel van het dorp Weerdingermund. In deze omgeving woonden verschillende familieleden. Twee van de acht kinderen overleden al jong. In 1897 overleed Izak en de zaken stonden er voor Ester en de zes achterblijvende kinderen slecht voor. Een maand na het

Jubileum het MOW

Een halve eeuw museum in beeld

Streekmuseum de Oude Wolden opende op 10 augustus 1973 voor het eerst zijn deuren. Het museum viert dit jaar zijn vijftigjarig jubileum! In die halve eeuw gebeurde ontzettend veel. Het museum verzamelde meters oude voorwerpen en kunstwerken en beheert inmiddels zo'n vierduizend objecten. Het pand onderging drie grote en talrijke kleine aan- en verbouwingen. Meer dan honderd exposities en verschillende onderwijs- en geschiedenisprogramma's passeerden de revue. De gemeente Bellingwedde, inmiddels samen met Vlagtwedde de gemeente Westerwolde, diverse andere overheden, fondsen én particulieren droegen allen bij. Tal van vrijwilligers, medewerkers en bestuurders maakten het MOW tot wat het nu is.

door Obby Veenstra

De geschiedenis van het museum vind je op hetmow.nl of in de mooie uitgave ter ere van het afscheid van de gemeente Bellingwedde.¹ In dit artikel duikt het museum in oude foto's, voor een tijdreis die al voor 1973 begint.

Voor Hoofdweg 161 museum werd

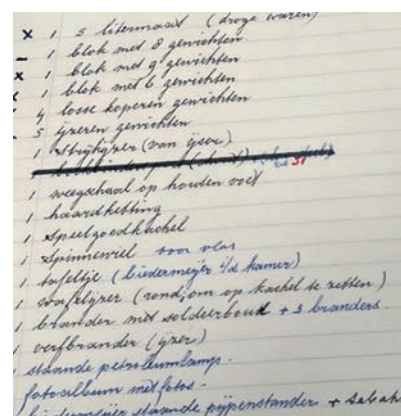
Op deze oude Ansichtkaart uit het begin van de twintigste eeuw zie je rechts in beeld het oorspronkelijke pand aan de Hoofdweg 161, thuis voor de vermogende broer mr. Hindrik Nannes Addens (1859-1929) en zus Geessien Addens (1855-1926). Bij het ontbreken van erfgenamen lieten zij dit en andere panden na aan de burgemeester, met als voorwaarde dat het pand in oorspronkelijke staat zou blijven.

Een Amerikaanse bommenwerper maakte op 25 januari 1943 korte metten met deze bepaling. Achtervolgd door Duitse jagers liet hij zijn bommen op Bellingwolde vallen.² Het voorhuis viel in puin, zoals te zien op deze particuliere foto. De achterliggende schuur verbouwde men halverwege de jaren vijftig tot woonhuis. Helaas heeft het museum hiervan nog geen foto's kunnen vinden.

M.A. Douma, 1974 en persbureau D. van der Veen, 1976, beide collectie Groninger Archieven.

Persbureau D. van der Veen, 1973, collectie Groninger Archieven. Rechterfoto is van een kasboek waarin aanwinsten keurig genoteerd werden, een van de weinig bewaarde documenten uit de begintijd van het museum.

Start museum

Eind jaren zestig kregen verschillende particulieren, waaronder de dames Van der Veen-Hovinga en Kruijter-Steenhuis en de heer Horjus, het idee om een museum te starten om grootmoeders tijd in ere te houden. De gemeente stelde een pand en diverse objecten beschikbaar.³ Hier zie je situatie begin jaren 1970 en enkele beelden van de feestelijke opening, met rechts naast burgemeester Hoeksema mevrouw Van der Veen-Hovinga.

Het museum knapt uit zijn jasje

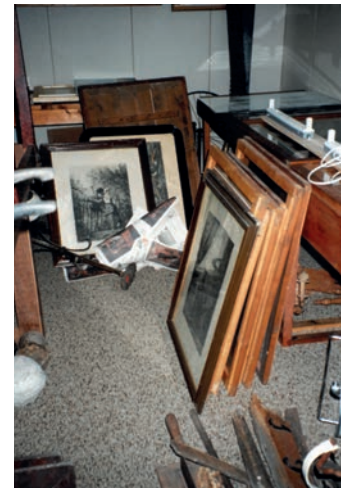
Al binnen vijf jaar was het museum te klein. In 1977 kwam er een uitbouw in de vorm van een boerenschuur, in deze foto rechts in beeld. De organisatie kreeg een formelere jas met het oprichten van een stichting op 13 juni 1979.

Kijken we iets later binnen, dan zie je verschillende tableaux: van keuken, grutterswinkel tot douanier en een zaal vol koninklijke portretten aan toe.

Tegen het einde van de jaren tachtig komen een aantal ontwikkelingen samen. De oprichters van het museum werden steeds ouder. De collectie groeide zo sterk →

Maker onbekend, vermoedelijk begin jaren 1980, collectie CHC Oldambt.

Maker onbekend, jaren 1980, collectie het MOW.

dat het museum bijna uit zijn voegen barst, ook in de depots, zoals op bovenstaande foto's goed te zien is. Het voortbestaan van het museum komt onder druk.

Gemeentelijke periode

De gemeente neemt begin jaren negentig het voorzitterschap van de stichting over. Eerste stap in de nieuwe aanpak is een uitbouw met ruimte voor een collectie werken van fijnschilder Lodewijk Bruckman, waarmee hij zijn geliefde Evert Zeeven (E-7 collectie) eerde. De gemeente had deze collectie eind jaren tachtig van de kunstenaar zelf ontvangen. Op de foto zie je links

de nieuwe aanbouw. Achter de ronde erker bevindt zich de koffieruimte.

Los van de Bruckmanvleugel krijgt kunstkring De Ploeg een plekje in het oude gedeelte (waar ook het kantoor is), richt men de uitbouw uit de jaren zeventig in met streekhistorische objecten en doet de rest van de nieuwe aanbouw dienst als ruimte voor cursussen en exposities van lokale kunstenaars. Ook komt er ruimte voor toeristische informatie. Zo blijft het meerdere jaren, met soms enkele vernieuwingen in de streekzaal en wisselende exposities in de hal en kleine zalen. Op de rechterfoto is aan het einde rechts de balie.

Alle foto's: A. van Zwol, 2001-2003, collectie het MOW.

Laatste verbouwing

In 2010 besloot de gemeente opnieuw tot een grote vernieuwing van het museum. Als een van de eerste dingen pakte men het pand aan. Bureau AAS-architecten

ontwikkelde een plan om de verschillende panden meer samen te voegen. Hieronder zie je het digitale plaatje dat het bureau hiervoor maakte. De hele digitale indruk vind je op het YouTube-kanaal van het museum. →

Indrukken verbouw, begin 2012, collectie het MOW.

Heleen Haijtema, 2016, collectie het MOW. De nieuwe ontvangst met uitzicht op het dorp en een indruk van de tentoonstelling 100% Maya (met werk van Maya Wildevuur).

Naar een programmerend museum

Met de verbouwing veranderde er veel meer. In het museum vond je voortaan een combinatie van grotere wisseltentoonstellingen met een vaste zaal rond Lodewijk Bruckman en ruimte voor lokale kunstenaars. Sinds 2012 toonde het museum meer dan 75 tentoonstellingen waarvan meer dan 25 grotere. Onderwerpen liepen uiteen van plaggenhutten tot Bommen Berend en van fotografie tot textielkunst. Het museum putte zowel uit eigen collectie als samenwerking met kunstenaars en andere partners. De vaste collectie ging naar een nieuw depot, waar het museum achter de schermen werkte aan een volledige nieuwe inventarisatie volgens moderne museale normen. Aan de achterkant professionaliseerde de organisatie. In 2016 kon het museum toetreden tot het Nederlands Museumregister, waarmee het blijvend aan tal van normen voldoet en bijvoorbeeld ook de Museumkaart geldig werd.

De collectie waar het allemaal mee begon, komt nog regelmatig terug, zoals bijvoorbeeld in de *Grote nostalgieshow* (2022). Toen maakte het MOW een kijkdoos rond het thema 'boerenwielde' en keerden zowel de kapperszaak als de grutterswinkel terug in een open opstelling.

De toekomst?

Sinds 2017 staat het MOW als stichting op afstand van de gemeente. De collectie is sinds 2019 helemaal in beeld, wat meer mogelijkheden schept voor tentoonstellingen vanuit de museumcollectie. Hierbij scherpste het museum in 2021 de eigen identiteit aan. De focus ligt op het Groninger platteland en Westerwolde in het bijzonder, met ruim aandacht voor kunst als een manier om verhalen te vertellen. Het museum blijft verschillende programma's maken, maar werkt ook aan een nieuwe vaste tentoonstelling, waarin de geschiedenis en verbeelding van het eigen gebied terugkomen en bijvoorbeeld ook plek is voor kunstenaars als Bruckman. Op naar de komende vijftig jaar! ■

Indrukken tentoonstelling Onder Vuur (2015)

Indruk kijkdoos en grutterswinkel als geurenlab in De grote nostalgieshow (2022), foto boven het MOW, onder Reinier Edens.

- 1) Edo Edens, Harm Frits Korvemaker en René Perton, *Een rijke historie. Bellingwedde* (Blijham, 2017).
- 2) Friggo Visser, 'Charmant museum ouderwets opgezet', *Nieuwsblad van het Noorden* (27 mei 1988) 31. Het accidentele bombardement kostte aan vier mensen het leven en legde meerdere panden in puin. Lees meer hierover op de website van de Historische Vereniging.
- 3) 'Streekmuseum O. Groningen met 'dieventaal' in gebruik', *Nieuwsblad van het Noorden* (11 augustus 1973) 3. Het oprichten van de stichting wachtte nog tot 1979.

Schadeafwikkeling van het Rampjaar in Westerwolde

door Jan S.A. Huizing

De bezetting in 1672-1673 was voor de inwoners van Westerwolde een ramp. Huizen werden in brand gestoken en plunderende soldaten namen geld, goederen en levensmiddelen af. Nog lang na het vertrek van de Münstersen correspondeerden en discussieerden de inwoners van Westerwolde, het stadsbestuur van Groningen en de Raad van State over de financiële afwikkeling van het Rampjaar.

Op 23 januari 1673 verzochten de stadshuurders van Ulsda vermindering en uitstel van betaling aan de stad Groningen. Heel Ulsda was namelijk bezit van de stad Groningen. De stadshuurders leden door de inundatie van hun landerijen en door de Münsterse invasie niet alleen grote schade, maar ze waren ook van hun goederen, paarden, koeien en koren beroofd. Hierdoor waren ze niet in staat om de huur te betalen. In de raadsvergadering van 26 november 1674 werd hierover een besluit genomen. De raad besloot dat de huurders van Ulsda vermindering van huur over de vier voorgaande jaren kregen.

Schade in Vriescheloo

Ook vanuit Vriescheloo werd grote schade gemeld. Op 26 februari 1673 verzochten de ingezetenen van dit dorp dat hen de maart- en mei-schatting (belasting) van 1672 mocht worden verminderd. In de daaropvolgende maand, in maart 1673, lezen we dat Johannes Hoevenbergh – predikant te Vriescheloo – bij de Raad van State bekend maakte dat de pastorie met de klokkentoren in 1672 door de Münsterse vijand in brand werd gezet, zodat hij geen woning of studeerplaats meer had en er geen kerkmiddelen waren om de pastorie weer op te bouwen. Hij verzocht derhalve enige subsidie tot wederopbouw van zijn woning. Dat de schade niet direct werd afgehandeld, blijkt uit de verzoeken die nog in 1675 bij de Raad van State werden ingediend. Op 29 september 1675 verzochten de inwoners van Vriescheloo aan de Raad van State om de nog aanwezige stenen van de afgebroken logementen in de Dijlerschans mochten

ophalen en gebruiken tot het opmetselen der verbrande pastorie. Het verzoek werd ingewilligd.

Niets ontvangen

Op 8 november 1673 verzocht Ultie Clasens – de weduwe van Geert Harmens, bij leven verlaatsmeester op Ulsda – om vermindering van huur over de jaren 1672 en 1673. Op 21 oktober 1674 verzocht Warntie Warners, schatbeurder te Bellingwolde, dat hij zou worden ontheven van betaling van enige stadsland bij Nieuweschans, die in 1672 en 1673 niet verhuurd konden worden. Hiervan moest alle jaren aan de stad Groningen in maart-, mei- en boterschatting worden betaald, evenals de Generaliteitsverpondingen. Warners kon de belastingen vanwege de geleden oorlogsschade niet opbrengen. Dat gold ook voor vele inwoners van Nieuweschans. Op 26 juni 1675 verzochten de inwoners van Nieuweschans om vermindering van de grondpachten van hun huisplaatsen over 1672, 1673 en 1674. De stad Groningen leed nog een financieel verlies: in 1671 en 1672 werd in de stadsrekeningen over de verhuur van de vrije buiten- en binnenlanden bij Nieuweschans een bedrag van 2400 gulden genoteerd. In 1673 staat hier vermeld “memoria”, ofwel: niets ontvangen. ■

Bronnen

Groninger Archieven: rekestboeken, tg. 1605, 1649 en volgende; rekeningen van inkomsten en uitgaven, tg. 1605, inv.nr. 1884.

Nationaal Archief, archieven van de Raad van State, tg. 1.01.19, inv.nr. 94 en volgende.

Plundering van een dorp. Olieverf op doek door Peter Snayers (1592-1666). Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, NK1902 (detail).

Woningbranden, mishandeling en diefstal

Niet voor het geluk geboren

Het leven van Geert Boels (1864-1926)

In het winternummer van *Terra Westerwolda* 2021 verscheen een artikel over het tragische verhaal van Hindrik Freerks Boels. Het lijkt erop dat ook zijn zoon, Geert Hindriks Boels, niet voor het geluk geboren was. Gerda Nijenbrinks vertelt over een reeks dramatische gebeurtenissen in het leven van de in Smeerling geboren Geert Boels.

door Gerda Nijenbrinks-Beer

Geert Boels en Geertruida Tees

Dat het er in verkiezingstijd roerig aan toe kan gaan, is tegenwoordig geen onbekend gegeven. Dat dit ook van toepassing is aan het begin van de vorige eeuw, blijkt uit de gebeurtenissen die plaats hadden op 7 juli 1913 in Sellingen. Die dag worden er gemeenteraadsverkiezingen gehouden in de gemeente Vlagtwedde. Na afloop ontstaat er een feestje bij het gemeentehuis in Sellingen. Men wil de burgemeester een ovatie brengen en de nodige versnaperingen worden hierbij genuttigd. Er ontstaan enige schermutselingen tussen landbouwer Geert Boels uit Sellingen en rijtuigenverhuurder Jan van der Laan uit Ter Apel. Wat precies de aanleiding van deze onenigheid is, blijft onduidelijk. Wat wel duidelijk is, is dat Jan van der Laan met een zogeheten Engelse sleutel Geert Boels tegen het hoofd slaat. Deze loopt dusdanig letsel op aan zijn linkeroog dat hij onder behandeling wordt gesteld bij het Ooglijdersgesticht te Groningen. De arts aldaar constateert dat het oog geheel verloren is gegaan en raadt Geert Boels aan het te laten uitnemen, maar daar wil Boels echter niet in toestemmen.

Voor de rechtbank

Het gebeuren blijft niet onopgemerkt bij de media. In zowel regionale als landelijke nieuwsbladen verschijnen artikelen over het gebeuren: "Naweeën der verkiezingen" en "Mishandeling te Sellingen", schreeuwen de koppen. Van Friesland tot aan Limburg, overal wordt het voorval vermeld. En uiteraard heeft het verhaal nog een lange staart. Jan van der Laan wordt gelijk in hechtenis genomen en moet op vrijdag 5 september verschijnen voor de Arrondissementsrechtbank te Winschoten. Hier krijgt hij te horen dat het Openbaar Ministerie →

Naweeën van verkiezingen.
Te Sellingen, gem. Vlagtwedde (Groningen), werd de hêrkiezing van een lid van den gemeenteraad feestelijk gevierd. Twee der feestvierders werden handgemeen. Zekere Van der L. sloeg den landbouwer G. Boels zoo hevig met een hamer tegen het oog, dat deze vermoedelijk nimmer weer zal kunnen zien.

Overal in Nederland wordt geschreven over de mishandeling van Geert Boels, zoals deze verslaggeving in de *Udensche Courant* van 26 juli 1913.

† ONSTWEDDE, 5 Dec. Gisteravond zagen we in de richting, O.t.Z. een rossen gloed, die van een hevigen brand het gevolg moest zijn. Weldra bleek het dan ook, dat de groote boerenbehuizing bewoond door den heer G. Boels te Smeerling in lichtelaai stond. De brand was zoo hevig, dat bijna niets gered werd. Van de levende have is alleen de hond tegen het vernielend element bewaard gebleven en zijn er 25 koeien, 3 paarden en 12 varkens, benevens een veertigtal kippen in de vlammen omgekomen. Tusschen vijf en zes uur is de brand uitgebroken en deze werd eerst vernomen, toen de meid, die met de overige huisgenooten, behalve den grooten knecht, opmerkte, dat het zoo warm werd, de deur naar de schuur opende en de vlam haar reeds tegemoet kwam. Wat de oorzaak van den brand is, ligt in het duister, maar dit is vrij zeker, dat hij achter in de schuur, juist bovenwinds moet zijn ontstaan, anders kan men zich niet voorstellen, dat alles zoo schielijk in zijn werk ging. Voorwaar eene schadelijke commissie voor den heer G. Boels, die zijne goederen niet hoog verzekerd had en wien deze brand ook ruim f 200 aan munt en f 700 à f 800 aan papiergeld vernietigde.

Berichtgeving over de boerderijbrand in de *Winschoter Courant* van 5 december 1895

De in 1898 herbouwde boerderij

Gevelsteen uit de boerderij van Geert Hindriks Boels (GHB) en Geertruida Alberts Tees (GAT) in Sellingen

Drie jaar na het overlijden van Geert Boels vindt er nog een kleine tragedie plaats: de hond van zijn weduwe Geertruida Tees is vermist. Ze plaatst een advertentie over de vermissing in de *Winschoter Courant* van 11 mei 1929.

zes maanden gevangenisstraf eist. Vier getuigen worden in deze zaak gehoord en als deskundige de heer Tresling, oogarts te Groningen. Geert Boels is zelf op dat moment nog niet in staat om in de getuigenbank te verschijnen. De zaak wordt daarom verdaagd en zal veertien dagen later worden vervolgd. De verdediger van de beklagde probeert nog om hem uit preventieve hechtenis te ontslaan, omdat Van der Laan al sinds half juli vastzit. Jan van der Laan wil graag orde op zaken stellen. Hiermee gaat de rechtbank niet akkoord.

Op 19 september vindt de volgende zitting plaats. Geert Boels is dan wel in staat om een verklaring af te leggen. Het Openbaar Ministerie blijft volharden in de eis van zes maanden gevangenisstraf, terwijl de verdediger een verzoek om clementie indient bij de rechtbank. Uiteindelijk volgt de uitspraak op 26 september. Jan van der Laan wordt veroordeeld tot vier maanden gevangenisstraf met aftrek van preventieve hechtenis.

Brand in Smeerling

Helaas is dit niet de enige onfortuinlijke gebeurtenis in het leven van Geert Boels. Hij wordt geboren op de boerderij Horlings-II te Smeerling op 4 juli 1864. Ten tijde van zijn huwelijk met Geertruida Tees, geboren 17 juni 1858 te Sellingen, is Geert woonachtig in Ter Haar. In 1888 verhuist het echtpaar terug naar Smeerling. Ze gaan daar wonen op de boerderij Hiddingh. Hier worden ook hun vier kinderen geboren. Lang blijft het gezin hier

niet wonen, want op 4 december 1895 brandt de boerderij volledig af. Van al het vee en huisdieren overleeft alleen de hond de brand. Niet alleen de dieren komen om in het vuur, ook het munt- en papiergeld gaat in vlammen op. De familie verhuist in juni 1896 naar Sellingen.

Ook in Sellingen zit het Geert Boels niet mee. Als hij op 14 november 1898 terug wil keren van de Klapstermarkt te Musselkanaal, blijkt zijn kostbare paardenhoofdstel met "berlijnzilveren rosetten en kinketting" verdwenen te zijn. Een stalknecht heeft gezien dat ene Lammert W. uit De Maten deze had meegenomen. De gedupeerde Boels bedenkt zich niet en spoedt zich naar Roswinkel waar hij de brigadier van de Koninklijke Marechaussee in kennis stelt van het gebeuren. Terstond wordt er bij de verdachte huiszoeking gedaan en de paardentoom wordt gevonden, echter zonder de rosetten en de kinketting. Lammert W. moet voor de rechtbank verschijnen en beweert daar het hoofdstel per ongeluk mee te hebben genomen. De rechter gelooft hem niet en hij wordt veroordeeld tot het betalen van f 25,- of 12 dagen hechtenis. Lammert laat het er niet bij zitten en gaat in hoger beroep, maar de arrondissementsrechtbank acht hem nog steeds schuldig. Uiteindelijk wordt hij op 7 januari 1899 veroordeeld tot een geldboete van f 20,- of 20 dagen hechtenis.

Brand in Sellingen

Op 23 september 1921 gaat er opnieuw een boerderij van Geert Boels in vlammen op. Dit keer niet het huis waarin hijzelf woont, maar de "kapitale boerenbehuizing in huur bewoont door de heer A. Mulder". Niet alleen de boerderij brandt tot op de grond toe af, maar ook het ongedorste koren, de inboedel en landbouwgereedschappen gaan verloren. Gelukkig wordt de levende have dit keer wel gered. Geert Boels overlijdt op 16 september 1926 op 62-jarige leeftijd. Zijn weduwe Geertruida Tees neemt alle bezittingen van hem over: zowel de eigen boerderij als het verhuurde boerenhuis en alle landbouw- en heidegronden.

In september 1934 ontstaat er opnieuw brand in de boerderij bewoond en in eigendom van Geertruida Tees te Sellingen. Op het moment dat de brand

wordt ontdekt, staat de schuur al in volle vlam. Het landbouwgereedschap, koren en hooi gaan verloren en ook een kalf komt om in de vlammen. Daarna blijft het rustig in Sellingen. Het laatste bericht wat nog in de krant verschijnt is de overlijdensadvertentie van Geertruida Tees. Zij overlijdt op 15 september 1946 in het Rooms Katholiek Ziekenhuis te Winschoten op 88-jarige leeftijd.

Geert Boels, geb. Smeerling 05-07-1864, landbouwer, ovl. Sellingen 16-09-1926, zoon van Hendrik Boels (1831-1882) en Wubke Maarsingh (1840-1876), gehuwd te Sellingen 30-04-1887 met **Geertruida Tees**, geb. Sellingen 17-06-1858, ovl. Winschoten 15-09-1946, dochter van Albert Jurjens Tees (1801-1876) en Geertje Detmers Harding (1815-1889)

Uit dit huwelijk zijn de volgende kinderen geboren, allen te Smeerling:

1. **Hendrik Boels**, geb. 03-08-1888, ovl. Termunten 16-01-1953. Hendrik trouwde op 02-08-1913 te Sellingen met Grietje Oostindier.

2. **Albert Boels**, geb. 11-09-1889, ovl. Vlagtwedde 10-04-1960. Albert trouwde in 1948 met Janna Bultena. Dit huwelijk werd door echtscheiding ontbonden.
3. **Geertje Boels**, geb. 28-10-1890, ovl. Emmen, 13-07-1958. Geertje trouwde op 16-05-1911 te Sellingen met Klaas Geerts.
4. **Wubbe Boels**, geb. 15-01-1892, ovl. Groningen, 13-03-1958 ■

Bronnen

H. Kuper, *Het geslacht Halmingh van Smeerling. De geschiedenis van een boerenfamilie uit Westerwolde* (Exloo, 1999).

Archief Kadaster

Archief gereformeerde kerk Onstwedde

Genealogische data via www.allegroningers.nl

Diverse kranten via www.delpher.nl

Het gezin van Geert Boels en Geertruida Tees, rond 1900

Dominee Huib Marchand bij de
hervormde kerk in Onstwedde
Foto: André Dümmer, april 2023

**“De liefde voor het Groninger
land en volk zijn we nooit meer
kwijtgeraakt”**

In gesprek met dominee **Huib Marchand**

Als predikant werkte Huib Marchand vanaf 1979 tot 1983 in de hervormde gemeente van Onstwedde. Hij was zodoende een vertrouwd gezicht in het dorp. Ik sprak met hem over zijn tijd in Westerwolde en zijn liefde voor het Groninger land.

door Lizanne Trenning

Dominee Marchand preekt in de hervormde kerk in Onstwedde, circa 1980. Schilderij: Geert Schreuder, mei 2023

De foto van dominee Marchand in de consistorie van de hervormde kerk in Onstwedde, tussen de portretten van andere oud-predikanten van de gemeente. Foto: André Dümmer, april 2023

“De Onstwedders die Terra Westerwolda lezen zullen uw naam wellicht kennen, maar ik kan me voorstellen dat dit niet voor iedereen geldt. Kunt u zich voorstellen aan onze lezers?”

“Mijn naam is Huib Marchand. Ik ben in 1952 geboren in Waddinxveen. Ik groeide op in een arbeidersgezin van negen kinderen, waarvan ik de tweede was. Mijn vader werkte in de meubelfabriek. Hij was een ambachtsman. Daarnaast was hij heel actief als kerkenraadslid. Mijn moeder runde het gezin. Op mijn twaalfde ben ik naar de HBS in Gouda gegaan. Aan het einde van de HBS had ik het plan om theologie te gaan studeren. Toen ben ik daarvoor naar Utrecht gegaan waar ik eerst een vooropleiding Grieks en Latijn moest doen, omdat ik geen gymnasiumdiploma had. Daarna kon ik theologie studeren aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Daar had de Nederlands Hervormde Kerk een opleiding tot predikant.”

“Hoe was uw studententijd?”

“Het was een hele mooie tijd. Hannie, mijn vrouw, en ik hebben elkaar toen leren kennen. Nog in onze studententijd zijn we getrouwd. Hannie stond voor de klas, maar toen ze zwanger werd kwam ze thuis en hebben we een tijdje van mijn studentenbeurs geleefd. Dat kun je nu eigenlijk niet meer voorstellen. Na onze dochter Leneke kregen we nog vier kinderen: Arjan, Reina, Wouter en Hubert. Maar toen woonden we al niet meer in Utrecht.”

Dominee Marchand op de plek waar hij veel te vinden was: de preekstoel. Foto: André Dümmer, april 2023

Het interieur van de hervormde kerk in Onstwedde voor de restauratie en plaatsing van het nieuwe orgel in de jaren '80. Het orgel op de foto is het Dekker-orgel, gebouwd in 1912 en in 1984 vervangen voor het huidige Blank-orgel. Foto: ansichtkaart uit jaren 1960, collectie auteur

“Hoe bent u uiteindelijk in Onstwedde terecht gekomen?”

“Aan het eind van mijn studententijd kreeg ik een benoeming in Dorkwerd als pastoraal medewerker. Dat was onze eerste kennismaking met het Groninger land. Na twee jaar in Dorkwerd gewoond te hebben, kwam er een beroep uit Onstwedde om daar predikant te worden. Zo werd Onstwedde mijn eerste gemeente.”

“Hoe was het eigenlijk om te verhuizen van Utrecht naar Groningen, eerst naar Dorkwerd en daarna Onstwedde?”

“Het was eigenlijk een hele cultuurschok. Voor ons lag Groningen in eerste instantie heel ver weg. Ik kwam natuurlijk uit Waddinxveen en mijn vrouw uit Rotterdam. In die streek zijn wij gepokt en gemazeld, dat polderland. En dan kom je hier in Groningen. Ze spraken een andere taal, het dialect. Dat hebben we heel snel geleerd. Ik ben groot geworden in een arbeidersgezin, had geen ervaring met het boerenland. Dan kom je hier en merk je hoe de mensen leven op het ritme van de seizoenen.

Het werk op het land bepaalde de dag en voor een groot deel trouwens ook het kerkenwerk. Als het eenmaal april was, dan werden de kerkenraadsvergaderingen steeds korter. Er was dan tot 's avonds laat werk op het land. Pas in het najaar kwam er weer meer tijd voor andere dingen zoals de kerkenraad. Dat mensen zo op het ritme van de seizoenen leven en daar ook afhankelijk van zijn, was voor mij helemaal nieuw. En ook de binding met de omgeving, letterlijk aan je grond gebonden zijn, dat

kende ik helemaal niet. Ik weet nog wel dat ik na vier jaren in Onstwedde een beroep kreeg naar Harderwijk. Dat heb ik toen aangenomen en we zijn dus verhuisd. Ik ging bij iemand van de kerkenraad langs om te vertellen dat we naar Harderwijk zouden gaan. Hij stond een beetje te knikken, bukte zich en pakte een hand vol grond. Hij zei tegen mij: ‘Op deze grond ben ik geboren en zal ik sterven. U gaat nu alweer weg.’ Het was een hele andere manier van denken die ik heb leren kennen en waarderen.”

“Wat voor kerkelijke gemeente was Onstwedde toen u er ging werken?”

“Het was best een grote gemeente, zo'n 1600 of 1700 gemeenteleden. Als ik het me goed herinner, waren er negen catechisatiegroepen met jongeren. Het preekrooster hield in dat je drie zondagen twee keer preekte en dan één keer vrij was. Dus ik heb veel gepreekt. Niet alleen in Onstwedde, ik ruilde ook weleens met predikanten uit Stadskanaal, Vlagtwedde of Ter Apel. Eigenlijk heb ik in Onstwedde het vak van predikant geleerd.”

“Wat was uw indruk van de mensen?”

“Ze waren misschien wat bedeesd, maar heel hartelijk. Als predikant nam je een grote plaats in binnen de gemeenschap. Je werd zonder meer door de mensen geaccepteerd en het was onvoorstelbaar wat ze je toevertrouwden. Men had een groot vertrouwen in de →

Het Blank-orgel dat in 1984 in gebruik werd genomen. Foto: André Dümmer, april 2023

predikant. En toen was ik zelf 26 of 27. Dan denk je: ik weet zelf nauwelijks van toeten of blazen en ze denken dat je alles weet. De mensen waren heel trouw als het op de kerk aankwam. De diensten zaten 's morgens en 's middags eigenlijk altijd vol. Dat vond ik erg bijzonder. Het waren vaak eenvoudige mensen die intens konden verwoorden wat hen bezighield. Ze hadden een groot geloofsvertrouwen rondom bijvoorbeeld ziekte of sterven. Dat vond ik heel imponerend en heb ik altijd meegenomen in mijn achterhoofd als predikant. Ik heb genoten van de tijd in Onstwedde en we hebben met de Onstwedders ook altijd goede contacten gehouden.”

“Een belangrijke gebeurtenis in de hervormde kerk van Onstwedde in uw tijd was dat er een nieuw orgel kwam.”

“Dat klopt. Er stond een oud orgel in de kerk. Op het moment dat die aan ging klonk het alsof er een vliegtuig opsteeg. Langzamerhand kwam dan het geluid erin. Dus het was hard nodig dat er een nieuw orgel kwam. Op één avond heeft de gemeente toen het geld bij elkaar verzameld. Dat was iets van drieënhalve ton. Het was heel bijzonder: het enthousiasme van de mensen en dat het lukte om in één keer al dat geld bij elkaar te hebben. Er is een prachtig Blank-orgel voor gekomen waar ze voorlopig nog mee vooruit kunnen. In 1984 werd het nieuwe orgel in gebruik genomen. Ik was toen net vertrokken naar Harderwijk. Dus bij de voorbereidingen was ik nog in Onstwedde, maar het sluitstuk heb ik op afstand meegemaakt – zoals Mozes: vanaf de Nebo heb ik het gezien, maar ik mocht het land niet binnengaan.¹”

“Komt u nog wel eens in Onstwedde of de omgeving?”

“Jazeker, ik vind het heerlijk om er af en toe nog weer eens te preken. In 2019 heb ik mijn 40-jarig jubileum als predikant in Onstwedde gevierd. Het was heel mooi om daarbij stil te staan in mijn eerste gemeente waar ik bevestigd ben als predikant. Maar ik kom er niet alleen om te preken. Vorig jaar zijn we met vrienden wezen fietsen in de omgeving. We zijn heel erg van het Groninger land gaan houden: de natuur, de ruimte en het gevoel dat je adem kunt halen.”

“Hoe ging het verder nadat u Onstwedde verliet?”

“Zoals ik al zei ben ik na vier jaar verhuisd naar Harderwijk. Achteraf heb ik weleens gedacht: ik had wat langer in Onstwedde moeten blijven. Vervolgens naar Ermelo en daarna terug naar Groningen, naar de Martinikerk in de stad. Daar hebben we tien jaar gewoond. Als laatste heb ik nog in Nieuwerkerk aan den IJssel gewerkt. Dus toen waren we terug op onze geboortegrond. Toen ik met emeritaat ging, hebben we de keuze gemaakt om terug te verhuizen naar de stad Groningen. Twee van onze zoons wonen daar. En we hebben het altijd heel goed gehad in Groningen, zowel stad als provincie, dus dat bleef wel trekken.”

“Kunt u misschien iets vertellen over de verschillen die u hebt gemerkt tussen stad en platteland?”

“In Onstwedde was je dé dominee: mensen keken tegen je op en je werd gerespecteerd. In Groningen lag dat anders. Toen ik net predikant was bij de Martinikerk,

1) Deuteronomium 34, Mozes mocht vanaf de berg Nebo het beloofde land voor het volk Israël van afstand bekijken voordat hij stierf.

had ik een begrafenis die ik moest leiden. Onderweg was er een politiecontrole. Ik zei: 'Meneer, kunt u een beetje voortmaken? Ik ben predikant en moet naar een begrafenis, want die mensen zitten op mij te wachten.' De agent zei daarop: 'Meneer, iedereen heeft een smoesje. Daar heb ik niks mee te maken.' Nou, dat is de stad. Dat zou je in Onstwedde niet zijn overkomen. Maar aan de andere kant heeft de stad ook zijn charmes. Het was echt een stadskerk. Als de kerk open was kwamen er allerlei verrassende mensen binnenlopen. Wat dat betreft waren die twee gemeentes echt totaal anders. Ik ben blij dat ik het allebei meegemaakt heb."

"U bent nu met pensioen, wat doet u zoal als emeritus-predikant?"

"Ik wil graag nog mijn steentje bijdragen aan de kerk hier. Er zijn veel kerken die het moeilijk hebben in de noordelijke provincies. Ze kunnen geen predikant meer vinden of er zijn andere problemen. Er zijn hier in het noorden nu eenmaal minder predikanten beschikbaar dan elders in het land. Ik preek meestal nog een keer per zondag, bijvoorbeeld in Vlagtwedde, Wedde of Sellingen. En ik hoop dat ik met mijn ervaring bijvoorbeeld jonge predikanten kan helpen. Daarnaast heb ik ook gewoon mijn hobby's natuurlijk. Ik zit niet alleen maar in de kerk. Ik ben bijvoorbeeld altijd een liefhebber geweest van geschiedenis. Ik was getrouwd met de theologie, maar

geschiedenis was dan wel mijn maîtresse om het zo maar te zeggen. Ik heb altijd stapels geschiedenisboeken gelezen. Dat leidde ertoe dat ik genealogisch onderzoek ben gaan doen. Ik dacht: ik wil toch wel eens een keer uitzoeken waar onze familie vandaan komt."

"Uit Frankrijk misschien?"

"Dat zou je wellicht denken. Overal waar ik kwam, zeiden mensen die er een beetje erg in hadden: 'Dominee, u stamt zeker af van de Hugenoten?' En dat was ook de legende bij ons in de familie. Wij stamden af van de Hugenoten, die waren gevlucht voor Lodewijk XIV naar Nederland en waren terechtgekomen in de omgeving van Delft, Rotterdam en Leiden. In die buurt zaten wij ook. Maar als je dan onderzoek gaat doen, dan stuit je op de feiten en die blijken totaal anders te zijn. We stammen namelijk af van een strohoedenmaker uit het Jekerdal op de grens van Nederland en België. En de familie was Rooms-Katholiek."

"Hoe zou u uw tijd in Onstwedde willen samenvatten?"

"Ik ben heel dankbaar dat ik er predikant geweest ben. Met ons gezin hebben we het hier heel goed gehad. Het is een geweldige leerschool geweest, die toch mijn hele leven gestempeld heeft. En de liefde voor het Groninger land en volk zijn we nooit meer kwijtgeraakt." ■

Dominee Marchand poseert bij de doopvont in de hervormde kerk. Op de achtergrond het Blank-orgel. Foto: André Dümmer, april 2023

De herovering van de vesting Nieuweschans in 1673

door Jan
S.A. Huizing

Vorig jaar stonden we in Terra Westerwolda uitgebreid stil bij het Rampjaar 1672. Jan Huizing schreef in het zomernummer van 2022 een artikel over de Münsterse invasie, de mislukte inname van Bourtange en de herovering van Oudeschans. Maar voor Nieuweschans was het rampjaar nog niet volledig ten einde. Nu, 350 jaar na dato, blikken we in dit artikel terug op de gebeurtenissen rond de herovering van de vesting Nieuweschans. Aan de hand van de resoluties en rekesten van de Staten van Stad en Lande beschrijft Huizing de militaire operatie in Oost-Groningen.¹

“Caerte van de belegeringe en inname van de Langeacker Schans onder het beleyt van Zijn Exelentie den Lieutenant Generael C. Rabenhaupt in den jaere 1673.” In het midden zien we Nieuweschans. In het noorden de dijk richting Stoksterhorn en Nieuw-Beerta. Aan de oostzijde het door de Staatse troepen bezette Bunde. Ten westen van Nieuweschans zien we ingetekend “Weijlanden onder waeter”, ofwel het geïnundeerde gebied. Collectie Groninger Archieven, 1536.939.

1) Groninger Archieven, tg. 1 Staten van Stad en Lande, inv. nr. 135. Zie ook ‘Oudeschans in het Rampjaar 1672’, Terra Westerwolda, 11, nr 2 (2022) 13-17. In dit artikel houden we de naam Nieuweschans aan. In de bronnen lezen we ook Langakkerschans en waar het Oudeschans aangaat Bellingwolderschans.

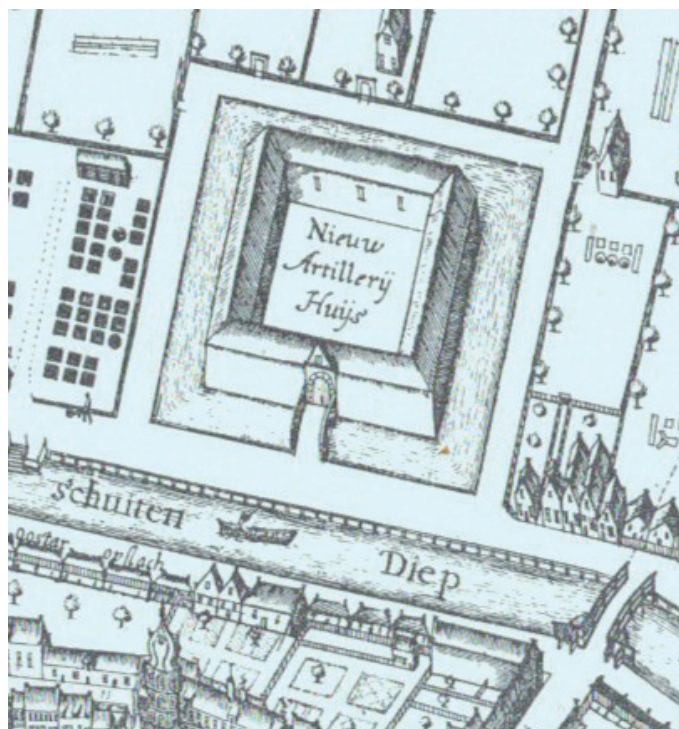
In de provincie Groningen waren de gedeputeerden van Stad en Lande verantwoordelijk voor de militaire zaken. Zij hadden Carl von Rabenhaupt, baron van Sucha, tot luitenant-generaal benoemd. Hij commandeerde de gezamenlijke troepenmacht in de provincie Groningen. In Groningen was al voor 1634 een nieuw artilleriemagazijn gebouwd. Alle benodigde oorlogsmaterialen lagen daarin op voorraad. Dit magazijn speelde een belangrijke rol bij de distributie van de middelen die benodigd waren voor de herovering van de door het Münsterse leger bezette Nieuweschans.

Nieuweschans werd geïsoleerd door de in 1672 heroverde vesting Oudeschans en de Boneschans. Aan het eind van de dijk naar Stoksterhorn (bij Drieborg) en in Beerta lagen troepen die het plunderen van het Oldambt tegen moesten gaan. De landerijen tussen de Hamdijk en het Oldambt waren, net als Den Ham, geïndeerd. In de neutrale havenstad Emden probeerden personen uit Münster ammunitie en levensmiddelen te verschepen ten behoeve van de Münsterse militairen in Nieuweschans. Daarom patrouilleerden er twee schepen op de Eems en de Dollard om te voorkomen dat het invasieleger via Emden bevoorrad zou worden. De reeds in 1672 heroverde stad Winschoten werd gebruikt om materiaal op te slaan voor de campagne tegen Nieuweschans. Dit zou in de loop van 1673 plaats hebben moeten vinden.

Medicamenten, lonten en kogels

Op 28 januari 1673 zond Rabenhaupt een bekwaam kanonnier naar Stoksterhorn. In maart moest de apotheker Egbert Simons uit Groningen een korf met medicamenten zenden naar dokter Ornatholarius voor de soldaten in Winschoten en omgeving. Tevens moest artilleriesmeester Berkhuis naar Winschoten achttien kisten lonten zenden om van daar naar Stoksterhorn te worden gebracht. Ook werd Ubbo Heres, proviandmeester in Winschoten, gelast om het garnizoen te Stoksterhorn en Beersterhamrik van turf en kaarsen te voorzien. Vervolgens moest de luitenant en ingenieur Sibenius naar Stoksterhorn vertrekken om daar de gezonken werken, met advies van commandant majoor Gruijs, door de boeren in alle spoed te laten repareren. Vermoedelijk waren de aarden wallen dwars over de dijk richting Nieuweschans door de herfststormen vernield en in zee gespoeld.

Op 19 april moest artilleriesmeester Berkhuis tweeduizend pond lonten zenden naar Oudeschans. Bijna al het oorlogsmateriaal kwam uit het artilleriesmagazijn in Groningen. Artilleriesmeester Berghuis was hiervoor verantwoordelijk. Commies Engelberts was verantwoordelijk voor het transport van materiaal en manschappen. Op 22 mei moest artilleriesmeester Berghuis naar Stoksterhorn 62 kogels van vijf pond zenden, alsmede twee tonnen met haakkogels. Tevens moest Ubbo Heres, commies in Winschoten, met spoed twee lasten rogge naar Oudeschans zenden. In mei moest commies Engelberts twee snabbeschuiten bestellen voor vervoer van de compagnie van kapitein Grauwers naar Oudeschans. →

Het artilleriesmagazijn aan het Schuitendiep in Groningen. Detail uit de kaart van Egbert Haubois (circa 1635-1645). Collectie Groninger Archieven, 817.917-2.

Om bevoorrading van Nieuweschans vanuit het neutrale Emden te voorkomen werd op de Dollard en de Eems gepatrouilleerd. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

De lokale bevolking moest actief bijdragen aan de herovering

De logistieke planning van de herovering

Op 12 juni werden voor de expeditie naar Nieuweschans van de stadswallen vier metalen stukken meegenomen. Vaandrig Houttuin moest acht timmerlieden inhuren om in het leger voor Nieuweschans gebruikt te worden. Ingenieur Bierum moest naar Nieuweschans, commies Engelberts moest een schip bestellen tot transport van hout dat door Houttuin en Berghuis naar Nieuweschans werd gezonden. Commies Engelberts moest een trekschip naar Nieuweschans (bedoeld zal zijn Ulsda) zenden voor het vervoer van Von Rabenhaupt. De luitenant-generaal had kennelijk de winter doorgebracht in Groningen. Ook moest Engelberts de nodige schuiten huren voor transport van veertien compagnieën – dat zijn in totaal 1400 soldaten – en voor iedere schuit moest hij een paard zien te regelen.

Op 20 juni werden de ingezetenen van de beide Oldambten (het Wold-Oldambt en het Klei-Oldambt) gelast om binnen drie á vier dagen met een groot getal van boeren naar Nieuweschans te komen voor graafwerk nabij Nieuweschans waar ze drie of vier dagen moesten werken. De lokale bevolking moest dus actief bijdragen aan de herovering.

Commies Engelberts moest ondertussen drie schuiten pressen met drie paarden om een grote hoeveelheid materiaal naar Ulsda te vervoeren. Daarnaast waren er nog zorgen rondom de medische zorg. Kapitein en commandeur Bernard Johan Prott (de verdediger van Bourtange) gelastte dokter Ornatolerius in Winschoten om voor zijn kwartier bij Nieuweschans enige medicamenten te zenden. De chirurgijns van

Model van een snabbeschuit. Met deze eenvoudige schepen werden Winschoten en Oudeschans vanuit Groningen bevoorrad. Collectie Museum aan de A te Groningen, inv.nr. 784.

de respectievelijke compagnieën werden gelast om medicamenten voor die compagnieën van Prott te verschaffen.

Münsterse tegenaanval vanuit Stapelmoor

We moeten echter niet denken dat de Münsterse compleet geïsoleerd in Nieuweschans zaten. In de directe omgeving was een groot Münsters leger aanwezig. In de nacht van 29 op 30 juni deden de Münsterse troepen vanuit Stapelmoor een grote aanval met 3500 man onder overste Weddel op de Staatse legerplaats te Bunde. Het doel van deze Münsterse aanval was om de Staatse bezetting van Bunde onder leiding van kolonel Aquilas af te snijden van Nieuweschans en diens legerkamp te vernietigen. Von Rabenhaupt zond echter overste Dehm naar Bunde om kolonel Aquilas te ondersteunen. Samen wisten ze na een heftige strijd stand te houden waarbij vele vijandelijke officieren werden gedood en het Münsterse leger terug werd gedreven.

Mortieren en schanskorven, hier te zien op een gravure van de belegering van Groningen in 1672. Rondom Nieuweschans was dit eveneens onderdeel van de belegeringsstrategie. Collectie Groninger Archieven, 1536.4590 (detail).

Als reactie op deze afgeslagen aanval kwamen er weer tal van transporten naar Oost-Groningen op gang. Op 1 juli werd commies Engelberts gelast om twee snabbeschuiten te bestellen, met voor elk een paard, voor transport van enige krijgsinstrumenten naar Ulsda. Direct daaropvolgend moest artilleriesmeester Berghuis honderd kruiwagens, tweeduizend schietspijkers, een paar affuiten voor kartouwen (kanon dat kogels van 48 pond afschiet), een paar affuiten voor twaalf ponders, twintig sleien en tweehonderd lichte sparren naar Ulsda zenden. Idem vijfhonderd schanskorven, die met een schuit met een paard ervoor moesten worden vervoerd. Ubbo Herens, commies te Winschoten, werd bevolen om een huis te Winschoten te huren waarin de zieke en verminkte soldaten uit het leger konden worden gebracht om hen aldaar van verzorging, eten en drinken te voorzien. Hij moest tevens een vrouw aannemen ter verpleging. Leonard Loeff, chirurgijn te Groningen, moest zich direct naar het Staatse leger bij Nieuweschans begeven om aldaar de gewonde en verminkte soldaten te verbinden en zo nodig naar Winschoten te zenden. Hij moest het benodigde oude linnen, instrumenten en verband verschaffen. De apotheker Egbert Simons moest een korf met medicamenten aan Loeff verstrekken.

Staatse aanval op Nieuweschans

Op 10 juli kwamen de troepen van Von Rabenhaupt in Bunde aan. Hij liet direct een legerplaats afsteken en in orde brengen, zodat de vijand die moeilijk kon veroveren. Hierdoor werd belet dat Nieuweschans vanuit Oost-Friesland of vanuit het Prinsbisdom Münster kon worden bevoorrad. Artilleriesmeester Berghuis moest een snabbeschuit bestellen voor transport van munitie naar Ulsda. Het was een kwestie van dagen alvorens de aanval op Nieuweschans zou beginnen.

“soo lang zij paardenvlees en een arm hadden, zij niets anders dan kruit en lood zouden verschaffen”

17 juli werden alle troepen van Stad en Lande samen getrokken om Nieuweschans van drie zijden, van de Bunderdijk, de dijk naar Stoksterhorn en de dijk vanaf de Boneschans, aan te vallen. Aangezien het platteland onder water stond, kon een aanval alleen via deze drie dijken uitgevoerd worden. Ondanks de vele regenbuien gelukte het om in één nacht traversen (een wal dwars over de dijk) te maken op de Boneschanskerdijk en over de Bunderdijk. Hiermee waren de Staatse troepen binnen een musketschot afstand (circa honderd meter) gekomen van Nieuweschans. De kanonnen op de Bunderdijk hadden inmiddels de korenmolen in de vesting onbruikbaar geschoten, terwijl vanaf de Boneschans met kanonnen en mortieren de vesting onder vuur werd genomen. Op 18 juli eiste Von Rabenhaupt de vesting op, maar de Münstersen gaven zich nog niet gewonnen. De luitenant-generaal kreeg als antwoord van de Münstersen dat “soo lang zij paardenvlees en een arm hadden, zij niets anders dan kruit en lood zouden verschaffen”.

De bevoorrading van het Staatse leger in Oost-Groningen moest worden geïntensiveerd. Overste luitenant Tamminga marcheerde met zijn troepen naar Nieuw-Beerta met de opdracht dat hij met zijn manschappen op de dijk van Stoksterhorn ongeveer tweehonderd passen van de redoute op de buitenzijl aldaar traversen aan moest leggen en deze van dubbele palissaden en een →

De inname van Nieuweschans op 19 juli 1673. Deze prent komt uit *Toneel des Oorlogs van Lambert van den Bosch*, uitgegeven in 1675 in Amsterdam. Collectie Groninger Archieven, 1173.107-94 (detail).

Carl von Rabenhaupt. Olieverf op doek, schilder onbekend, circa 1670. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

aarden borstwering moest voorzien. Artilleriemeester Berghuis moest naar het leger duizend pond snaphaan kogels (een soort geweer) zenden en daarnaast moest hij zestien cloetstokken inkopen (een circa drie meter lange stok met een hilt als handgreep) "ofte bomen met enig touwwerk" voor lijnen om aan en op de acht pramen bij het leger te gebruiken. Tevens "vier wangen, lang 8 houtvoeten, en breed 2 houtvoeten, dik 8 duim, vier calvers, elk lang 4 houtvoeten, daarbij 8 en 10 duin breed. Alles van goed langdradig eikenhout, zonder kwasten, voor het maken van affuiten voor de mortieren van het leger. Tevens 2 eiken posten, breed ruim 2 voet, dik 7 1/2 duim, lang 16 voet, op de Ossemarkt gezaagd zijnde, tot gebruik bij de hele kartouwen." Coenders en Van Nienoord moesten de nodige biezen tot het maken van biezen bruggen inkopen.

Verrassende inname

Het leger van de Münsterse was gelegerd in Bruaal en Stapelmoer. In de nacht van 19 op 20 juli vielen duizend man onder overname van Wymeer de legerplaats van Von Rabenhaupt aan. Ze werden echter terug geslagen en verloren daarbij verscheidene officieren en een groot aantal soldaten. Artilleriemeester Berghuis moest de acht pramen van de provincie bij de Boneschans ophalen en naar Groningen brengen.

Toen de traversen (de wal loodrecht op de vuurlijn) op de Stoksterhornerdijk gereed waren, kreeg overste luitenant Tamminga orders om in de nacht van 21 op 22 juli de redoute aan te vallen. Daags van te voren had luitenant kolonel Huijnga vanuit de apoche (naderingsopgraaf) van de Boneschans de nog altijd bezette vesting Nieuweschans met twee kartouwen (kanon met korte loop die kogels van 48 pond schoot) laten beschieten. Om één uur 's nachts werd de redoute aangevallen door een kapitein met vijftig geselecteerde mannen. Wederzijds werden handgranaten gegooid, maar de redoute werd veroverd waarna de vijand zich langs de dijk terugtrok

op Nieuweschans. De Staatse soldaten moesten langs vijf rijen palissaden en zetten zo de achtervolging op de Münsterse in. Via de halve maan en de contrescarp wisten zij Nieuweschans binnen te komen. Al vluchtend lieten de Münsterse soldaten de poort van de vesting open, waardoor de soldaten van Tamminga plotseling in de vesting stonden. De vijand dacht dat de rest van het Staatse leger zich ook al binnen de vestingwallen bevond en was hierdoor zo verrast dat zij de chamade lieten trommelen – een teken dat zij wilden onderhandelen. Ze gaven zich uiteindelijk over.

Balans

Gevangen genomen werden 25 officieren, die in het commandeurshuis werden ondergebracht, en meer dan driehonderd soldaten, die in de kerk werden verzameld. Aan Staatse zijde werden drie soldaten gedood. In de schans bevonden zich vier compagnieën. Er werden vierhonderd gevangenen gemaakt, waarvan de meesten dienst namen in het Staatse leger. Alleen de officieren wilden niet overgaan in Staatse dienst. De gehele provincie Groningen was eindelijk bevrijd van de Münsterse soldaten. ■

"Waerachtigh Relaes van 't gepasseerde geduurende de Blocquade en daar op gevolgde belegeringhe van de Nieuwe - Schans." Dit pamflet, uitgegeven kort na de herovering, verhaalt onder andere over de buitgemaakte kanonnen en de gevangengenomen officieren. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

De eerste resultaten van de opgravingen rond Klooster Ter Apel

In het winternummer van dit tijdschrift werden vorig jaar de resultaten van het grondradaronderzoek rond het klooster in Ter Apel beschreven. Mede naar aanleiding daarvan werd in oktober 2022 onder leiding van RAAP-archeoloog Ko Lenting aan de westzijde een eerste proefsleuvenonderzoek verricht. De tweede opgraving, nu aan de oost- en zuidzijde, is bij het schrijven van dit artikel nog in volle gang. Deze opgraving is een zogenaamde leeropgraving, het eerste echte archeologisch buitenwerk voor de eerstejaars archeologiestudenten van de Rijksuniversiteit Groningen. De Stichting Archeologie en Monument (SAM) levert mankracht en expertise, in het bijzonder voor de publieksparticipatie. In afwachting van de uitwerking van alle vondsten en de definitieve interpretaties daarvan volgt hier in vogelvlucht een verslag van enkele eerste bevindingen.

door Rienhart Wolf en Stijn Arnoldussen

Een overzicht van de werkputten van alle opgravingen, inclusief die uit het jaar 2000, ten opzichte van de huidige clausuur (in lichtrood, met de kerk in het zuiden).

zogenaamde zodenput aangetroffen, die was gefundeerd op enkele brede eikenhouten planken. Dat waren mogelijk deurtjes van de cellen van de monniken uit de gesloopte bovenverdieping van de noordvleugel. Dit hout was onder de grondwaterspiegel gelegen en was daardoor perfect bewaard. Ouderdomsbepaling middels dendrochronologie hiervan is in bewerking.

In het gebied binnen de grachten werden paalkuilen, greppels en kuilen uit de volle middeleeuwen gevonden. Er werden opmerkelijk veel kogelpotsherpen gevonden, die op basis van de randkenmerken konden worden gedateerd rond het jaar 1000. Dat gold ook voor de waterput in WP4, waarvan de houten fundering vrijwel ongeschonden kon worden veiliggesteld. Bovenstaande wijst erop dat de in het jaar 2000 opgegraven middeleeuwse boerderij (Gasselte type B), vermoedelijk niet een op zichzelf staand bouwsel was, maar mogelijk was omgeven door andere bebouwing. Daarmee komt een kleine volmiddeleeuwse leefgemeenschap, als verre voorloper van het huidige klooster, meer op de voorgrond te staan.

Westflank

In het gazon en in de aanliggende strook van het wandelbos werden in 2022 vier proefsleuven aangelegd, die duidelijk de aanwezigheid van drie grachten aantoonde, conform de bevindingen van de grondradar. De buitenste gracht was verreweg de diepste (bijna drie meter). Die gracht was waarschijnlijk gedempt in de jaren 1920, met onder andere puin van de voormalige lagere school. De binnenste grachten waren veel eerder gedempt. In het tracé daarvan werd een

Noordoosthoek

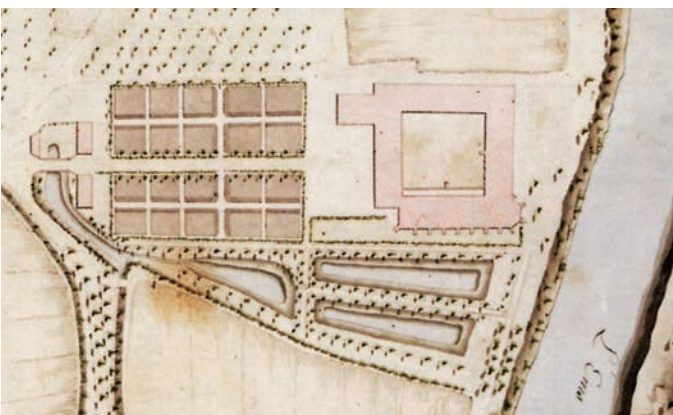
In het voorjaar van 2023 is de noordoosthoek onderzocht. De bij de restauratie in de dertiger jaren aldaar aangetroffen funderingen van bebouwing nabij de huidige ingang van het klooster bleken nog grotendeels intact. Een zandstenen dorpel werd op exact de oorspronkelijke locatie teruggevonden, zoals die was gefotografeerd in de dertiger jaren. Meerdere uitbraaksleuven en muurresten laten zien dat het oostelijke gebouw een forse omvang gehad moet

De houten panelen worden geïnspecteerd.

Donkere brede band in werkput 8 met veel veldkeien en bakstenen, de demping van een visvijver uit de kloosterperiode?

Kaart van het moederklooster Bentlage (circa 1810), met zuidelijk van de kerk twee of drie visvijvers (viskenijën)

hebben. Op basis van de afmetingen van aangetroffen kloostermoppen lijkt het dat die eerder gebakken zijn dan de kleinere kloostermoppen in de huidige clausuur en mogelijk ook ouder dan dikke kloostermoppen aan de basis van de monnikenkerk. Deze voorlopige interpretatie suggereert dat de funderingen die nu worden opgegraven ouder zijn dan het grootste deel van het klooster en derhalve kunnen passen bij een voorloper (Domus Lucis?) van het klooster. Inmiddels is ook een gedeelte van een keldervloer blootgelegd. Opmerkelijk is de zeer oppervlakkige ligging van de muurresten, vlak onder de padverharding die is aangebracht in 2000. Dus ook toen moeten die funderingen opgemerkt zijn, maar ze zijn in het kader van voortgang van de verharding snel weer zijn toegedekt. Eigenlijk dus een herhaling van 1933.

Zuidflank

De meest opmerkelijke bevinding van de grondradar aan de zuidflank was een diep gelegen, brede en langwerpige (13 x 80 meter) grondverstoring, parallel aan de zuidmuur van de kerk. In werkput 8 werd inderdaad een brede humeuze uitgraving in het oorspronkelijke dekzand aangetroffen, opgevuld met puinresten en zwerfkeien. Dit verklaart de reflectie op het radarbeeld. Echter de volledige diepte van de radarverstoringen (tot drie meter diepte) is op dit moment nog niet bereikt. In afwachting daarvan is deze bodemverstoring nog niet te dateren. Op basis van één van de kaarten van Haubois is een (deels aangelegde) vestinggracht nog niet geheel uit te sluiten. Historisch kaartmateriaal van het moederklooster Bentlage (nabij Rheine) laat echter zien dat daar, parallel aan de zuidmuur van de kerk, een visvijver heeft gelegen die als voorraadbassin heeft gefungeerd. Ook te Bentlage is die visvijver tegenwoordig niet meer zichtbaar. Volgt Ter Apel hier in de plaatsing van een viskenij haar moederklooster Bentlage? Analyse van de bodem van de gracht zal uitsluitsel moeten geven. Verder van het gebouw af, in de richting van de Sellingerstraat, zijn twee grachten aangetroffen die ook zichtbaar zijn op zeventiende-eeuwse kaarten.

Samenvattend mag op dit moment geconstateerd worden dat het archeologisch onderzoek, inclusief de grondradar, nu al veel relevante informatie heeft opgeleverd. In de komende weken en maanden zullen bij het uitwerken van de vondsten en het interpreteren daarvan, met uitdrukkelijke inachtneming van de context van de vondsten, meerdere hoofdstukken kunnen worden toegevoegd aan de geschiedenis van het klooster. Maar het zal mogelijk ook meer duidelijk maken over de (verre) voorlopers van het klooster. ■

De opgravingen worden bekostigd vanuit een subsidie van de Stichting Gebroeders Hesse Fonds. Educatie en publiekparticipatie worden bekostigd uit de subsidieregeling amateurkunst, cultuurparticipatie en erfgoed van de Provincie Groningen. Het Groninger Instituut voor Archeologie dankt partijen zoals de Stichting Museum Klooster Ter Apel (SMKTA), de Stichting Archeologie en Monument (SAM), Staatbosbeheer en betrokken overheden voor de gewaardeerde partnerschappen.

Westerwolde in 1828

De schoolmeesterrapporten

In 1828 stuurde de provinciale onderwijskundige commissie alle Groninger schoolmeesters een vragenlijst. De antwoorden bieden een unieke inkijk in het leven op het platteland van destijds. Ook Westervoldse schoolmeesters vulden de vragenlijst in. Ze beschreven onder andere het landschap, het leven en de taal. Hoe verschilden die van de omliggende dorpen? En hoeveel herkennen we er vandaag nog van?

In 2023 viert Losdorp de 250ste geboortedag van de eigenzinnige predikant, oudheidkundige en schoolopziener Nikolaas Westendorp (1773-1836). Het programma van het Nikolaas Westendorpjaar bestaat onder meer uit muziek, workshops, de theatervoorstelling *Domie Dorp* en de opening van een informatiepunt in de dorpskerk. Meer informatie over het programma is te vinden op www.nikolaaswestendorpjaar.nl

door Lieuwe Jongsmā

In de vroege negentiende eeuw vonden er grote ontwikkelingen plaats binnen het onderwijs in Nederland. Overal werden commissies opgericht die zich ten doel stelden het onderwijs te verbeteren, van betere schoolgebouwen en lesmateriaal tot betere onderwijzers. Hierop werd toegezien door schoolopzieners. Ze hadden rond 1822 geconstateerd dat er geen goede schoolboeken voor de hogere klassen waren over de natuurlijke geschiedenis van Groningen. Daarom schreven ze een prijsvraag uit. Omdat de inzendingen uitbleven, kwam de commissie met het plan om een geologische kaart van de provincie te maken.

Ze belastten Nicolaas Westendorp met deze taak. Hij was niet alleen schoolopziener, maar ook dominee te Losdorp en hield zich daarnaast nog met allerlei wetenschappen bezig. Omdat hij moeite had om aan de benodigde informatie te komen, stuurde de provinciale onderwijscommissie op zijn verzoek op 10 juni 1828 een vragenlijst naar tweehonderd schoolmeesters op

het Groninger platteland. Hij ontving 175 antwoorden. Westervolde was hierin goed vertegenwoordigd.

De commissie stuurde de schoolmeesters een lijst van zeventien vragen over onder andere de lokale taal, de bodem, het dagelijks leven en hoe mensen hun geld verdienden. Een deel van de vragen zijn duidelijk te verklaren uit het oorspronkelijke doel van de vragenlijst: om informatie te vergaren voor een topografische kaart. Zo gaan de eerste twee vragen over de naam van het dorp, de omliggende dorpen en gehuchten en hun ligging. Vraag vier tot en met negen gaan over elementen in het landschap, zoals rivieren, bossen, heuvels en meren. De overige vragen zijn echter helemaal niet van topografische aard. Zo wil de commissie bijvoorbeeld weten of er ook kunsten of wetenschappen worden beoefend, waarmee de bewoners hun geld verdienen en of de lucht wel een beetje gezond is. De antwoorden op de vragenlijsten leverden daardoor een unieke inkijk in het leven op het Groningse platteland van rond 1828. →

School aan de voormalige Schoolstraat in Bourtagne, circa 1900. Hier stond de school ook al toen de schoolmeesterrapporten werden geschreven. Collectie Groninger Archieven.

Westerwolde viel onder het zesde district van de Groninger Provinciale commissie van onderwijs. Dit district bestond uit de gemeenten Bellingwolde, Nieuwe Pekela, Nieuweschans, Onstwedde, Vlagtwedde en Wedde. Daaronder vielen ook de scholen in Oudeschans, Vriescheloo (onder Bellingwolde), Veenhuizen en Stadskanaal (onder Onstwedde), Hamdijk (onder Nieuweschans), Bourtagne, Sellingen, Ter Apel en Jipsinghuizen (onder Vlagtwedde) en Blijham (onder Wedde). Daarmee kwamen er uit dit district in totaal vijftien schoolmeesterrapporten. De bijdrage van sommige schoolmeesters was nogal summier. Zo bestond het rapport van Veenhuizen enkel uit het antwoord op de eerste vraag “Hoe is de naam van uwe woonplaats?": “Veenhuizen”. Een vergelijkbaar antwoord stuurde de schoolmeester van Jipsinghuizen in.

In dit artikel kijken we naar alle rapporten uit dit district. Hoewel een aantal van de scholen buiten het gebied lag dat we tegenwoordig tot Westerwolde rekenen, is het toch interessant om de beschrijvingen van de schoolmeesters met elkaar te vergelijken. Zijn er bepaalde overeenkomsten binnen de streek? Hoe verschilde het leven, de taal en de mensen in Westerwolde van die in bijvoorbeeld Nieuwe Pekela of Nieuweschans in die tijd? In dit artikel leest u een kleine greep uit de rapporten.

Het landschap en de mensen

Binnen district zes lagen een aantal clusters van dorpen die veel kenmerken met elkaar deelden. Deze kenmerken zijn vaak terug te leiden op het landschap. De oude esdorpen op de hoge zandgronden rond de rivieren, de streekdorpen die ontstonden uit oude randveenontginningen op de rand van veen, klei en zand, en de dorpen op de kleigronden van het voormalige Reiderland. Binnen deze clusters zien we ook veel overeenkomsten tussen de rapporten. Er is een duidelijk verband tussen de landschapsgeschiedenis, de taal en hoe de bewoners in hun levensonderhoud voorzagen.

Zand

Zo zien we dat de schoolmeesters in de oude esdorpen Wedde, Onstwedde, Vlagtwedde en Sellingen meldden dat de lucht er schoon was, dat de mensen er vooral aan landbouw deden (en er dus wat wetenschap of kunsten betreft niets te melden viel) en dat er zeer plat werd gesproken. Hier werden eeuwenoude tradities nog in stand gehouden, zo schrijft de schoolmeester van Onstwedde over “rigterbieren”. Als het houten skelet van een nieuw huis werd opgericht, dan trommelde de huiseigenaar burens, vrienden en bekenden op om te komen helpen. Hier zond hij een bode voor uit, die met een speciale stok in zijn hand een lang gedicht voordroeg. Aan het eind van elke regel van het gedicht sloeg de bode met zijn stok op tafel. Op de dag dat het

houten skelet moest worden opgericht, verschenen de genodigden. Zij namen allemaal ham en boter mee als geschenk. Zodra het werk gedaan was, deed de lokale predikant in het huis in aanbouw een gebed, waarna een groot feest losbarstte. De schoolmeester merkte op dat deze traditie vroeger algemeen was, maar ook in Onstwedde steeds zeldzamer werd.

Ook in Vlagtwedde was men behoudend: “Men kleedt zich er over het algemeen zeer ouderwetsch en eenvoudig. Zy behouden meest al de voorvaderlyke zeden en gewoonten in eeren.” Volgens de schoolmeester drinken de dorpsbewoners bijna niet en zijn het vlijtige kerkgangers. In Sellingen werden de dorpelingen bijna exact zo beschreven. Mensen waren er godsdienstig, zuinig en ingetogen. Toch merkte de Sellinger schoolmeester op, dat het er op feestjes wel wild aan toe kon gaan: “doch in openbare Gezelschappen is men vry woest en wild, zoo dat een ordentelyk mensch zich dadelyk uit hun gezelschap verwyderd.”

Ook Ter Apel viel binnen deze categorie: vrijwel alle inwoners leefden van de landbouw. Ze werden beschreven als spaarzaam, vlijtig en zeer godsdienstig. Bovendien waren de inwoners vriendelijk tegen elkaar: “Twist haat nyd en afgunst, heerscht hier byna nooit.” De schoolmeester gaf ook een interessante inkijk in de

hofmakerij van destijds: “de meisjes vermaken zich des winters veel by het spinnewiel, dan bezoeken zy zich te zamen tot 8, 10 ja zelfs tot 12 toe, en dan om 7 uren komen de jongens in dat huis alwaar zy te zamen zyn, dan krygt ieder meisje een jongen tot aan negen uur of etenstyd toe. – Als het eten gedaan is, brengt iedere jongen zyn meisje naar huis. – De ouders van dat huis alwaar de meisjes te zamen zyn, zyn dan in een van de meisjes hare ouders huis op visite.”

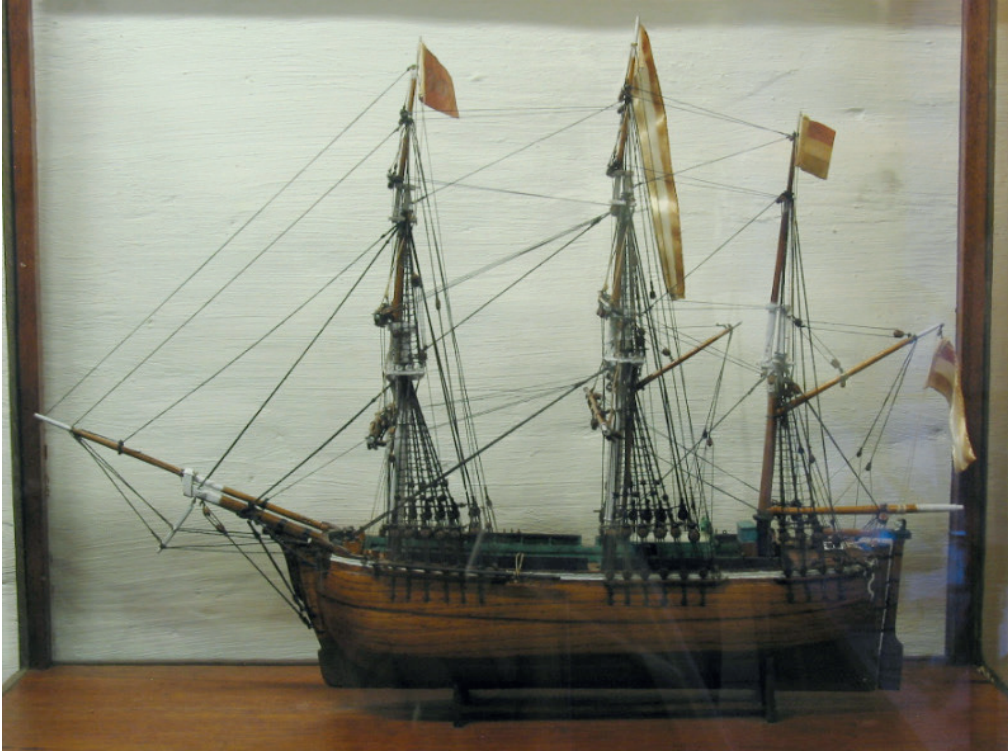
Veen

De wereld van Nieuwe Pekela en Bourtange zag er in 1828 heel anders uit. Deze dorpen onderscheidden zich van de oude esdorpen doordat er vrij veel ‘import’ woonde. Over de gesproken taal in Bourtange schreef de schoolmeester: “Deze is niet zoo platduitsch, als wel op andere streken van het Westerwoldsche, waartoe zeker niet weinig hebben bygedragen het meerder verkeer met andere volken, het alhier in garnizoen gelegene krygsvolk, de thans hier gevestigde gepensioneerden, ambtenaren enz. Meestal spreken de inwoners als die van de Kolonien de Pekela, Veendam enz.; doch de uitspraak der h wordt hier veel beter in acht genomen”.

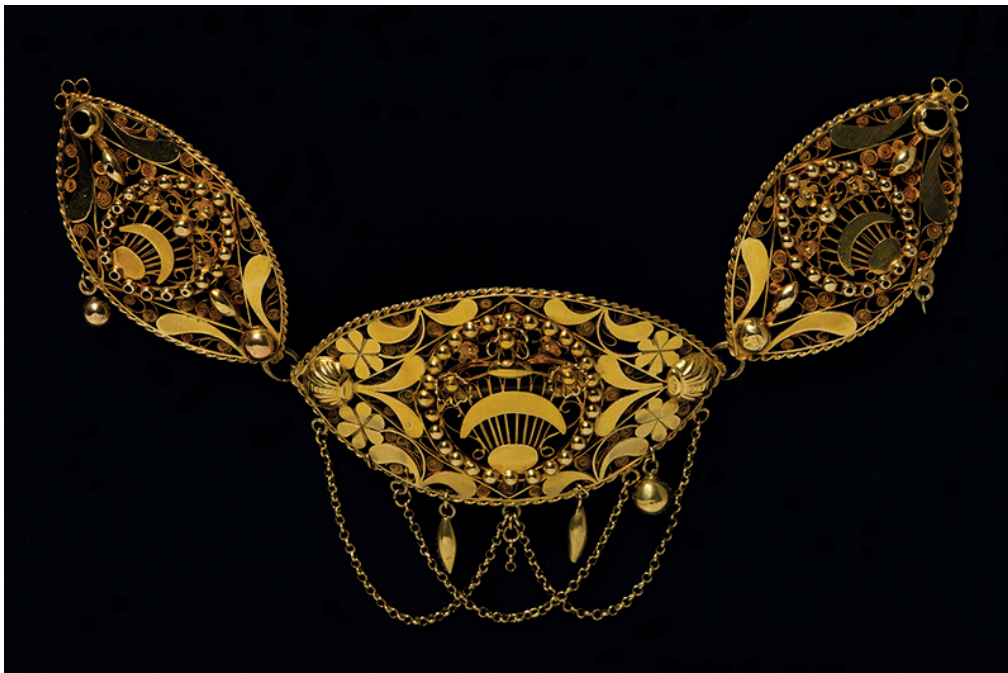
Ook in Nieuwe Pekela speelde de uitwisseling met andere gebieden een grote rol: “De platte taal die hier gesproken wordt, heeft veel van het platduitsch: doch zeer →

Boerderij te Onstwedde, circa 1890. Foto door J.G. Kramer. Collectie Groninger Archieven.

Model van een galjoot met drie masten, de 'Drie Gebroeders' met als kapitein H.J. Hubert uit Nieuwe Pekela, circa 1839. Bron: maritiemdigitaal.nl. collectie Museum aan de A.

Gouden bootketting, uitgevoerd in draad en plaatwerk. Meesterteken Ph. Hovingh, Nieuwe Pekela, 1836-1842. Collectie Groninger Museum.

ongelyk, wyl onze Gemeente, eene Kolonie zynde, uit verschillende oorden hare inwoners heeft ontvangen". Deze schoolmeester merkte ook op dat de taal door beter onderwijs veel veranderd is. "zoo dat thans de eenigzins beschaafde hier zeer dragelyk spreekt."

In Nieuwe Pekela speelde de landbouw geen hoofdrol. Hier werd het meeste geld verdiend met scheepvaart: "Onder de middelen van bestaan moet men hier in de eerste plaats tellen, onze uitgebreide Scheepvaart [...] zonder welke onze Gemeente waarschylyk in eene laagte zou zinken, welke haar by vele plaatsen zou doen ten achteren staan." We kunnen concluderen dat deze laatste voorspelling is uitgekomen. Door de opkomst

van stoomschepen verdween de scheepvaart tegen het eind van de negentiende eeuw uit de Pekela's en ging het gebied over op landbouwindustrie. Daarmee raakte het gebied ook de rijkdom en kosmopolitische invloeden van de scheepvaart kwijt.

Randveenontginning

De dorpen op de oude randveenontginningen vormden een soort tussencategorie. Ook hier waren de meeste inwoners boeren, maar er waren meer invloeden van buitenaf. In Bellingwolde stelde de schoolmeester dat de taal er "vooral niet minder goed [is] dan te Groningen, behalven eenige woorden die naar het Oostvriesche klinken". Ook even verderop in Vriescheloo was de taal

“over het algemeen minder plat dan op vele andere plaatsen”. Op de Hamdijk werd net zo gesproken als in de rest van de provincie, aldus deze schoolmeester. In Blijham merkte de schoolmeester op dat de taal veel elementen van zowel het Fries als het Duits had. Overigens heeft de schoolmeester van Blijham, H. Huizingh Sikkens, extra zijn best gedaan op de antwoorden op de vragenlijst. Zijn rapport was ruim zes keer zo lang als de andere rapporten uit deze buurt. Het bevatte onder andere een alfabetische lijst van woorden uit het lokale dialect, een gedetailleerde beschrijving van de bodemgesteldheid en een zeer uitgebreide opsomming van de lokale flora en fauna.

In Bellingwolde beschreef de schoolmeester het verschil tussen boeren en arbeiders: de boeren zelf werkten weinig of niet, terwijl de mensen van “geringe klasse” juist veel werk verrichtten. Ze waren niet erg godsdienstig. Het ging er ruig aan toe onder de arbeiders en dienstmeiden, die vaak naar kroegen gingen en veel overlast veroorzaakten in het dorp. In Vriescheloo ging het er rustiger aan toe: men ging er wel eens naar de herberg, maar maakte het niet te bont. Ook in dit dorp waren de bewoners niet erg godsdienstig. Je status hing er vooral af van hoeveel geld je had. In beide dorpen merkten de schoolmeesters op dat de meeste dorpingen vriendelijk leken, maar dat je niet kon vertrouwen op wat ze zeiden.

Conclusie

Nu moet natuurlijk gezegd worden dat de schoolmeesters in hun rapport een ander doel hadden dan dit artikel. Ze beschreven enkel hun eigen dorp, waarbij hun eigen perspectief en interpretatie een grote rol speelden. Dorpsbewoners die de ene schoolmeester als zedelijk en rustig beschreef, had een ander wellicht als rumoerige alcoholisten bestempeld. We moeten daarom voorzichtig zijn met conclusies uit de bovenstaande vergelijking tussen de rapporten. Wel kunnen we stellen dat er overeenkomsten zijn tussen de rapporten uit de oude esdorpen in Westerwolde. Juist deze punten verschillen sterk van die uit de dorpen met uitwisseling met andere gebieden. Hier zijn natuurlijk ook verklaringen voor: in Westerwolde leefden veel mensen van de landbouw. Hun grond was vaak al generaties in de familie, waardoor er weinig ruimte was voor nieuwkomers. Die vonden hun plek eerder in de veenkoloniën of als arbeiders op de kleigronden. Daardoor behielden de hoge zandgronden in Westerwolde lange tijd hun eigen taal en manier van leven. De schoolmeesterrapporten van 1828 laten dat mooi zien, maar geven ons ook aanwijzingen dat deze manier van leven toen al langzaam begon te verdwijnen. Bovenal geven ze een fascinerende inkijk in het leven in onze streek van twee eeuwen geleden. Bent u benieuwd naar het schoolmeesterrapport van uw dorp? Ze zijn online in te zien op de website van de Groninger Archieven: www.groningerarchieven.nl ■

Groet uit Vriescheloo.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Een kapitale impuls

Het was een megaklus: de herinrichting van Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën. Vanaf eind jaren '70 zou Oost-Groningen een stapsgewijze metamorfose ondergaan, die maar liefst dertig jaar zou duren. Dit verhaal wordt getoond in een expositie in het Museum Collectie Ter Borg te Ommelanderswijk. Het museum bouwt voort op de collectie van wijlen Henk ter Borg (1923-2007), landbouwer te Borgercompagnie. Ter Borg verzamelde landbouwgereedschappen. Zijn collectie is later ondergebracht in de voormalige steenfabriek, achter het café De Stainkroeg te Ommelanderswijk. Voor bezoektijden (op afspraak) zie: www.veenkoloniaal-landbouwmuseum-terborg.nl

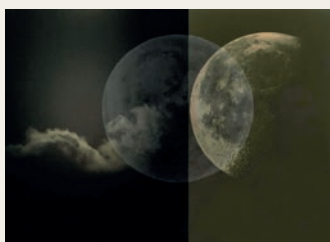

Bijeenkomst te Ter Apel in het kantoor van de Herinrichting Oost Groningen en de Gronings-Drentse veenkoloniën, 1980. Collectie Groninger Archieven. Foto: Dienst Landelijk Gebied.

Oude tijden herleven tijdens oogstfeest

De Stichting Onstwedder Gaarv'n organiseert op 26 augustus 2023 voor de 42e keer een oogstfeest. Op het evenemententerrein aan de Wessinghuizerweg worden tientallen oude ambachten gedemonstreerd en uiteraard worden in de veldoven gebakte broden verkocht. Ook de Historische Vereniging Westerwolde zal aanwezig zijn met een stand.

Licht en Duister in het jubilerende MOW

Nog tot en met 10 september geniet je in het MOW van kunstwerken rond het thema *Gronings licht*: de uniek Groningse wisselwerking tussen

Annemarie van Buuren

Lid worden van HVW en Terra Westerwolde thuis ontvangen?

Dat kost slechts € 27,50 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolde drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Vennweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

lucht, licht en land en de effecten hiervan op je beleving van de open Ommelander landschappen. Vanaf 24 september staat het museum in het teken van de tentoonstelling *Duuster*. Het donker verdwijnt steeds meer, maar op het Groninger platteland en zeker in Westerwolde vind je nog de echte nacht. 25 kunstenaars tonen hun visie op het Groningse duister.

De Hoofdweg in Bellingwolde, door Ben Walrecht, 1943. Collectie het MOW, foto door Harm Bellinga, Arte del Norte.

En nog een leuk nieuwtje vanuit het jubilerende MOW. De succesvolle posteractie #bovenjebank komt terug! Dit keer kun je kiezen uit twee verbeeldingen van de Bellingwolder Hoofdweg uit de eerste helft van de twintigste eeuw, van Ploegkunstenaars Ben Walrecht en Johan Dijkstra. Vanaf 10 augustus (jubileumdatum, de oprichtingsdatum van het museum) kun je ze gratis bij het museum afhalen.

Bezoek onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws: www.verenigingwesterwolde.nl

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Terra Westerwolde wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde: www.hetmow.nl

